

O čarovnih zeliščih.

(Spisal I. Tušek.)

(Dalje.)

II.

Najimetniše čarovno zelišče večerne Evrope je bila praprot.

Praprot nima sicer nikakoršne zdravilne moči, k večemu da gliste odganja, pa je vendar nevednemu človeku morala se zdeti posebno zelišče, ker ima od drugih nekako različno podobo. On si je mislil, da to mora kako čudo biti, da praprot ne cvete, ampak da nosi od spodej na listji nek prah (seme), ko vendar po njegovih, se ve da, krivih mislih vse druge rastline cvetó. Ni se tedaj čuditi, da je tej nenavadno zrasli rastlini pripisoval tudi nenavadne, čarovne moči. Ker je pa skusil, da praprotni prah res ni za nič, pa je mislil, da imá posebno moč le, če je bil nabran na posebno čudno vižo. In tako je jela praprot na dolgo in široko sloveti kot imenitno čarovno zelišče.

Pomladi, ko praprot poganja prvo nazaj zavijano listje, kopali so njeno steblice in delali iz njega janževo ali kresno roko (Glücks- oder Johannishändchen), ki je donašala srečo v vsem, kar se je počelo. Ž njo se je lahko prišlo do pozemeljskih zakladov, posebno je bila pa velike važnosti pri napravljanji tacih svinčenk, s katerimi človek vse zadene, kar hoče.

Sv. Hildegarda vé mnogo pripovedovati o dobrih lastnostih praproti, posebno pa, da se je vrag zlo ogiblje. Kjer je praprot, tam se hudič ne upa šariti; zato se pa tudi na tacih krajih malokdaj bliska, grmi in toča bije. Ako nosiš človek praprotno seme seboj, varen si pred čarom, pred vragom itd.

Praprotno seme so nabirali kresni večer na razpotjih nagi v nevarnostih duše in telesa, ker praprot cvete, kakor so verovali, samo to noč med 11. in 12. uro, pa da cvet in seme koj spet izgineta.

Slovenci so nekđaj okoli kresa plesaje od početka navedeno pesem peli.

Praprot ni bila samo čarovno zelišče, ampak je varovala tudi pred začaranjem. Naredila je iz slabega lovca dobrega; kdor jo je seboj nosil, znal je zrcala delati, je lahko našel kristale v prsti; kdor jo je v čevljih imel, tega nobeden vidil ni in imel je srečo v igri, v ljubezni itd.

Z velikim pravičnim gnjusom se je takim neumnim mislim ustavljal leta 1703 neimenovan člen društva „curiosorum“ v spisu: Kurze Betrachtung der Mandragora oder Alraunwurzel, des Fahrenkrautes nebst seinem Samen, so wie auch anderer sogenannter magischer Kräuter. Cosmopoli 1703.

On pripoveduje med ostalim takole:

Kar sem poprej omenil o praprotnem semenu in o krivih mislih o njem, to hočem vam še boljše predstaviti s sledečim dogodkom iz lastnega življenja, iz kterega boste prevideli, da je prazna sleparija vse, kar se pripoveduje o praproti. „Pretečeno poletje leta 1702, dva dni pred kresom, obiskal sem svojega prijatelja, sicer učenega in pametnega človeka. Govorilo se je pri večerji o vsem in na zadnje napelje govorica tudi na praprotno seme in njegove čudne lastnosti. Vse to je poslušal tudi en častnik, ki je obljubil, da hoče na kresni večer vse storiti, kar je treba, da dobi praprotno seme, in da nas tako prepriča o resnici vsega, kar se govori o tem semenu. Midva s prijateljem bi bila rada vedela, ali bi se tako seme ne dalo dobiti domá, ali v vrtu brez vseh ceremonij in vražnih del. Rekla sva vrtnarju, naj gre v gozd po praprot, ki sva jo potem vsadila v lonec, in lonec na okno postavila. Prišel je kresni večer, in častnik je šel s svojim služabnikom v gozd svoje čirečare delat zavoljo praprotnega semena. Nazaj prišed pripoveduje, da je videl vsake vrste vragove, iskre švigati, praproten cvet in, bog vé, kaj še. Prinese tudi z velikim veseljem seboj praprotno seme, kakor makovo zrno veliko. S tem je mislil, da je našo nevernost popolnoma pobil. Ker je pa njegov služabnik vse drugače pripovedoval, mislim, da sta obá zaspala na razpotji in vse le videla v sanjah. Prijatelj moj vzame zdaj v lonec vsajeno praprot, da bi videl, ali nima tudi tacega semena, in glej, dobil ga je na spodnji strani listja ravno tacega in še več, kakor častnik, kteremu je rekel, da tako seme more domá dobiti in da mu zavolj tega ni treba hoditi o polnoči v gozd hudiča klicat, da bi mu ga pokazal.

Častnik je pa vendar le imel veliko veselje nad dobitim semenom in bil je prepričan, da bo imel povsod posebno srečo. Nosil ga je vedno seboj, dal si ga je všiti celó v hlače; pa pozneje je sam spoznal, da mu ni prineslo nič sreče ne v igri, ne v ljubezni.“

Take in morebiti še večje važnosti, kakor je bila praprot v zapadnih deželah, bila je v jutrovih krajih Adamaova glava (mandragora, Alraunwurz); tam so ljudjé že od starodavnih časov verjeli na njene čudne moči. Pozneje so se pa spoznali ž njo tudi narodi, stanujoči v večernih krajih Evrope.

Že Pythagora je poznal to zel, ki ima mesnato, precepljeno in zato nekako človeku podobno korenino. Imenuje jo zato *άνδροπομόρφος*. Na Grškem raste blizo hlevov, zato jo imenuje Theophrast *μανδραγόρας*. Že on vé mnogo pripovedovati o čudnih šegah, ki so jih imeli ko-

pačci zdravilnih in drugih korenin, gotovo zató, da bi se tem menj drugi vtikali v njihovo delo. Ako je kdo hotel izkopati Adamovo glavo, poprej jo je trikrat obšel, drzé meč v roci in vedno proti večeru gledaje, med tem ko je njegov drug plesal okoli njega in govoril mnogo o ljubezni in njenih delih.

Flavius Josephus vé še več povedati o kopanji te korenine. On pripoveduje, da ta čudna zel izgine pred človekom, ako je ni polil z nekaterimi tekočinami, ktere bi bilo imenovati težko. Tudi je po njegovih mislih zelo nevarno jo kopati. Naj poprej se mora tako okopati, da se samo malo še drži zemlje; pa bog ne daj se je pritekniti pri tem delu. Potem se mora privezati na-njo črn pes, in ga vabiti k sebi. Pes jo izruje, pa pogine pri tej priči mesto človeka. Kedar je enkrat izruvana, sme jo tudi človek prijeti brez nevarnosti.

Te bedarije verjamejo še zdaj bolj ali manj po jutrovih deželah; še zdaj pripovedujejo, da ta zel izgubi vse zdravilne in čarovne moči, ako jo izruje človek.

Se ve da v srednjem veku ljudjé niso pozabili na to v starih časih tako imenitno rastlino. Adamova glava raste divja samo po jutrovih deželah, pa vendar so jo poznali tudi v večernih krajih. Postopači, mazači in potepuhi so zelo drago prodajali njene korenine, ki so jih obrezavali takó, da so bile, kolikor le mogoče, človeku podobne. Na Nemškem je veljal tak „Wundermännchen“ 50 do 60 tolarjev.

Ker je bila pa prava Adamova glava ali mandragora težko dobiti, sadili so blušec (svinjsko repo, Bryonia) v tvorila, ki so imela človeške podobe. Korenina njegova se je odebelila, tvorila napolnila in tako tudi zadobila človeško podobo.

Sveta Hildegarda pripisuje čudne reči temu čudežniku, narejenemu iz korena imenovane rastline. „Galgenmännlein“ je postal iz ravno tiste prsti, kakor Adam in ga tedaj hudič izmed vseh rastlin najrajše skuša. Kdor je v nadlogah in skušnjavah, naj ne zanemari, da bi ne opral svojega čudežnika s čisto vodó in ga ne položil k sebi v posteljo, ker on ogret po človeškem potu podelí nekoliko lastne toplote spet človeku. Od te napolnjen naj potem moli: Gospod, ki si naredil brez bolečin iz prsti človeka, tu pokladam k sebi ravno tisto prst, ki pa še ni nikoli grešila, da zadobi moja grešna prst (meso) mir, ki ga je vživala poprej. *)

V isti dobi so se izcimile tudi sledeče čudne misli o čudodelnosti te korenine: namreč, da raste le pod vislicami; da delí tistemu, ki jo ima, ljubezen, srečo in nerodovitnim ženam rodovitnost. Kdor jo pa hrani kje na skrivnem, jo včasih z vinom polije in o vsacem mlaju obleče v belo srajčico, temu daje denarja, kolikor le hoče;

*) Lib. phys. de Mandragara.

samo preveč je ne sme napenjati, da prekmalo ne umrje. Kedar jo kdo ruje, joka se tako milo, da si mora človek ušesa tiščati. Zgoraj imenovani ud društva „curiosorum“ se grozi zoper take vraže takole: „Mislim, da je vse to, kar se pripoveduje o teh čudodelnih možiceljnih, nemogoče, vražno in le prazna domišljija starih bab in drugih trapastih ljudi. Nemogoče je to, ker je zoper um, red in zoper postave naravne. Če je pa mogoče, da se kaj takega zgodi s pomočjo hudiča, je pa pregrešno in se tedaj ne sme dopuščati.“

Iz tega smo previdili, kako globoko more zagaziti človeški um. Gotovo bo mikalo marsikoga med nami, da spozná celi zaklad čarovnih zelišč ž njihovimi čarodelnimi močmi vred; saj je mnogo rastlin, ki jim še zdaj naši ljudje pripisujejo čudne moči. To nam kaže, kako neizrečeno težko je, s korenino izruvati iz človeških prs vero na čeznaravne moči naravnih stvari.

III.

Da stvar lože pregledamo, hočemo vsa čarovna zelišča razdeliti v razrede. Razdeliti se dajo:

A. v varovavne, ki nas varujejo nesreče in škode, ki bi nas mogla doleteti ali po naključji ali pa vsled hudobne volje kacega sovražnika.

B. V take, ki že same po sebi iz svoje moči donajajo srečo vsake vrste.

Varovavne rastline se dajo spet razdeliti:

a) v uročnice, ki varujejo urokov, zažugane nesreče itd. in

b) v vremenska zelišča, ki odganjajo strelo, sušo, slabe letine, točo, gosenice itd.

Ravno tako se dajo rastline druge vrsti razdeliti v

1. srečonosne, ki delé človeku bogastvo, mogočnost, srečo v ljubezni, igri, čast itd. in

2. v čudodelne, ki nam odkrivajo sovražnike in skrivne zaklade.

Prepustivši manj važne reči pesternam, hočemo na kratko pregledati navedene četiri razrede čarovnih zelišč.

I. Uročnice ali zelišča za uroke so bila nekđaj zelo na glasu, prišle so pa zdaj že precej ob ime.

Bezeg (*Sambucus nigra*) je bil pri Slavenih v veliki časti zavolj svoje zdravilne moči. Vsajajo ga radi za hlevom, da kuga živini ne škoduje. Kedar peljejo merliča na pokopališče, natakne si hlapec bič na bezgovo palico, ker se bezga hudič bojí.

Očist (*Stachis recta*), popolnoma nedolžno zelišče iz razreda ustnaric, ki raste povsod, po solnčnatih bregovih, pečevji in v plotéh. Po nekterih krajih ga še devajo pod hišni prag, večidel pa se je že pozabilo, da bi bilo za uroke.

Svišč ali encijan (*Gentiana*). V loških hribih (ali drugod tudi, ne vem) mešajo še zdaj na sveti večer in na velike sabote večer med zobanje za živino razrezane korenine nekega planinskega encijana, ki ga donašajo Tominci. Pravijo, da varuje živino kuge. Po nekterih krajih po Štajerskem pa obešajo v ta namén v svinjske hleve culico, napolnjeno s komaračevim semenom (*Fenchel*), zato da vrag raje peté pobere, kakor pa da bi štel tako drobno seme.

Metlika, černob ali divji pelin (*Artemisia vulgaris*). Kdor ima metliko v hiši, ne more mu hudič škodovati. Na kresni večer je pod njeno korenino oglje, ki prav vzdignjeno se spremeni v zlato.

Garjevo zelišče ali grintovec (*Scabiosa succisa*). Kdor ga ima v žepu, ta je varen pred uroki. Ako se vrže pod mizo, morajo se kregati in biti okoli nje sedeči gostje.

Šmarni slak ali zlata ketnica (*Glechoma hederacea*) varuje pred začaranjem.

Dobra misel (*Origanum vulgare*), pod stropom viseča, varuje hišo copernic in tatov. Voda, v kateri se je kuhala dobra misel, je še zdaj pri naših gorjancih veljaven lek zoper glavobol — zoper uroke.

Glodež (*Ononis spinosa*). Kdor ga nosi okoli vratú, varen je pred tolovaji, tatmi itd.

Brinje (*Sambucus communis*). V starih časih so ž njim sežigali mrličje; pozneje je bilo pa čaroven pripomoček. Kdor je uročen, tega glava boli, in kadijo ga z brinjem. Brinov dim prežene vso nesnago, kače in vragove. Kdor pije brinovo vodo, vidi prihodnje dogodke. Cvetni prah brinovih mačic dela tudi vsake vrste čudeže.

Bedenico (*Narcissus*) trgajo slovenske matere pomladi in devajo jo v zibeljke, da bi copernice otrok ne obrale.

Lakotnik (*Spartium scoparium*). Ako hoče uročen človek ozdraveti, mora spustiti svojo vodo skoz narobe obrnjeno metljo iz lakotnika.

Lapuh (*Tussilago Farfara*) devajo v nekterih slovenskih krajih v grob, da mrliču vrkodlak ne škoduje.

Vrba (*Salix*) je nesrečno drevó, ker se hudič iz njega reži, pa varuje vendar pred sovražnikom, ako se molijo posebne molitve in ako se zasadi vrbova mladika v zemljo.

Olša (*Alnus*). V vinu kuhan znotranji lub je lek zoper uroke.

Tisa (*Taxus baccata*). Kdor nosi kos njenega lesa na golem telesu, temu se ni bati urokov.

Lipa (*Tilia europaea*). Njeno ličje varuje pred čarovnijo; njen pepel, posut po repišču, prežene vse repne bolhe. Ako se uročna živina tepe z lipovo šibo, zadene se tudi copernica. Vsa z lipovo tresko izkopana zelišča so zoper uroke. V lipo nikdar strela ne udari.

Jerebika (*Sorbus aucuparia*). V njo nikdar ne treši. Njena pred hlevne duri obešena mladika varuje pred lintvernom in pred

drugimi pošastmi. Da otroci bolje rastejo, treba jih je kôpati v vodi, v kateri so se kuhale jerebične veje.

Dresen (*Pulicaria dysenterica*). Kdor na binkoštno nedeljo tri liste te zeli na tešče pojê, ne škoduje mu škorpionov griz.

Razun imenovanih se hvalijo še sledeče rastline, da so dobre za uroke:

Orlica ali farske hlače (*Aquilegia officinalis*), povsod po njivah rastoči grint (*Senecio vulgaris*), čebulčnati natresk (*Sedum Telephium*), po planinah rastoči divje koze koren (*Doronicum pardalianches*), odolin (*Antirrhinum Orontium*), mali zimozelen (*Vinca minor*), po močvirjih rastoča solnčna roža (*Drosera rotundifolia*), navadni lesičjek (*Lycopodium clavatum*). Za otroke posebno pa strdenka ali rumena lakota (*Gallium verum*), razhudnik (*Solanum dulcamara*) itd.

II. Vremenska zelišča so bila zelo na glasu nekdam, ko še ni bilo „magnetov“ za odvracanje strele. Sem spadajo:

Homuljica ali natresk (*Sempervivum tectorum*), ki ima ime od starega slovanskega božanstva Homana. V poslopje, na ktereга strehi natresk raste, nikdar ne udari.

V glog (*Crataegus oxyacantha*), v koprivo (*Urtica*), v gaber (*Carpinus Betulus*) in v lesko (*Corylus Avellana*) nikdar strela ne vdari. V lesko zato ne, ker je pod njo počivala devica Marija.

Šent janževo rožo (*Hypericum perforatum*) nabirajo na kresni dan in jo vtikajo v mreže v oknih. Še zdaj se verjame po Slovenskem, da je najbolji varh pred strelo. Pokristjančena vraža je dala sv. janževi roži krvav sok in 5 listov v znamenje 5 ran Kristusovih. Nemce je varovala čarovnic in vragovih zvijač: „Doste (dobra misel), hartan, weisse heid thun dem Teufel alles leid.“ Tudi jo imajo za zaklade kopati, in pravijo, da preskrbi človeku ljubezen.

Da bi čarovnice pri sodbi govorile resnico, dajali so jim te rastline jesti, preden so jih mučili. Listje sv. janževe rože je pikasto, kakor da bi bilo s šivanko nabodeno; zató pa pravijo, da vrag, ki človeku ne privoši njene zdravilne moči, po noči s šivanko nabada njeno listje, da izteče iz njega zdravilni sok.

Enake moči pripisuje vraža tudi divji buči ali črno jagodastemu blušču (*Bryonia alba*, Zaurübe, Körfcheswurz), saj pri Nemcih, ki jo obešajo v hiše pod stropove, da ne treši va-nje. Nemške dekleta so jo tudi nekdam rezale v plošče in pred plesom devale v čizme, govoreč: „Körfcheswurzeln in meinem Schuh, ihr Junggesellen, lauft mir zu.“

Zobnik (*Bilisa*, *Hyoscyamus niger*) izruvan z mezincem desne roke in privezan na mezinec desne noge popolnoma golega mladega dekleta nareja po hudi suši dež. Dekle se pa mora z vodo slovesno polijati ali škropiti. Ta šega je prišla iz stare Galije, se je dolgo

držala na Rajni in živi še zdaj pri Srbih in Grkih. Slovenci ga rabijo zoper zobobol.

Na ta slovenska zelišča sledijo nektera, ki po mnenji vražnih ljudi varujejo hišo nesreč. Sem spadajo nekatere rastlinske stvari, ki so nekako nenavadno raščene. Take so šiške, ki izrastejo, ako osa šiškarica list zabode in svoja jajčka vanj položi, in pa ohmelje (Mistel), zajedavec dreves.

Šiške obešajo sem ter tje v kuhinje, da varujejo hišo. Iz ohmelja (*Viscum album*) so pa delali palice, ki na polico spravljene naredé, da tat ne more uiti iz hiše. Po hrastih rastoča omela (*Loranthus europaeus*, Eichenmistel) je bila pa velike važnosti pri malikovanji starih Keltov in Germanov, in še zdaj jo po nekterih krajih Švajcarske obešajo o božiču nad vežena vrata.

Pa ne samo posamnim rastlinam, ampak tudi šibam ali šopovom iz raznih rastlin se pripisuje še zdaj moč zoper strelo, točo in nevihto. Kedar slovenski kmet prvo brazdo pomladi vreže, zaorje vanjo blagoslovljeno šibo, da bi žito bolje rodilo in toča ga ne pobila. Ako se napravlja k hudi uri, dene gospodinja na ogenj ali šibo iz butarice, blagoslovljene na cvetno nedeljo, ali pa nekoliko cvetlic od šopka, prinesenega od procesije sv. Rešnega telesa. Butarica cvetne nedelje obstoji iz oljke ali iz vrbovih šibic, iz bršljana, zelenike (*Buchsbaum*) itd.

K procesiji sv. rešnega Telesa se nosijo večidel sledeče rastline: Strašnice (*Poterium sanguisorba*), sv. Uršule roža ali urednik (*Teucrium Chamaedrys*), Marijini lasci (*Briza media*), ranjenik ali uročnik (*Anthyllis vulneraria*), device Marije plajšek ali hribja resa (*Alchemilla vulgaris*), očist (*Stachys recta*), divja špajka (*Valeriana saxatilis*), hribovski primožki (*Bupthalmum salicifolium*), medvedove tačice ali grižnice (zajče nožice, *Gnaphalium divicum*), itd. (Dalje drugo pot.)

Slovenci na Ogerskem.

V lanskih novinah „Peštbudinske Vedomosti, noviny pre politiku a literatúru“ sem bral lep sostavek pod nadpisom: „Slovania Zadunajski od P. Z. Hostinského“. Gospod Gostinski piše tole o Slovencih na Ogerskem:

O soplemenikih naših zdonavskih tako malo vemo, da nas mora biti sram naše nebratovske hladnosti. Pozabili smo jih. Naloga sina Tatre je tedaj, da s slovaškim srcem povabi soplemenike na občne